

INSPIRERENDE MEESTERS

Waarnemen bij Bavinck: hetzelfde als bij Wagenschein?

‘Inspirerende meesters’. Verschillende van deze meesters zijn in *Artificium* al de revue gepasseerd. Hopelijk volgen er nog vele. Piet Murre heeft zich de afgelopen tijd in Herman Bavinck verdiept. Hij stelde de redactie voor hierover enkele artikelen te schrijven. In deze *Artificium* de eerste bijdrage: is waarnemen bij Bavinck hetzelfde als bij Wagenschein? ‘De onbevangenheid zit waarschijnlijk vooral in het beleefd omgaan met het tegenoverliggende natuurverschijnsel’ en ‘Men leert slechts kennen in waarheid wat men liefheeft in het diepst zijner ziel.’

‘Waar gaan we beginnen?’ Met een groepje studenten lopen we op het natte gras in Wales. We zijn net de poort doorgegaan van de ruïnes van Tintern Abbey. De studenten kijken een beetje rond. Ja, waar gaan we beginnen? Na enig overleg beginnen we in de abdijkerk. ‘Waar zijn we hier?’ Het rondkijken maakt plaats voor zien, waarnemen, aanschouwen.¹

Bavinck her-zien

Waarnemen neemt binnen exemplarisch onderwijs een belangrijke plaats in, vooral geïnspireerd door het denken van Martin Wagenschein. Waarnemen vindt plaats met onze zintuigen. Ook ons denken is van belang, bijvoorbeeld bij het interpreteren en richten van de waarneming.

Al eerder heeft De Muynck (2009) in *Artificium* beschreven hoe Herman Bavinck de spanningsvolle verhouding zag tussen denken en waarnemen.² Wagenschein en Bavinck hebben elkaar niet gekend. Wat gebeurt er als je elementen uit hun beider gedachtegoed over ‘denken, waarnemen en onbevangenheid’ met elkaar in verband brengt? Deze vergelijking is leerzaam als reflectie op exemplarisch onderwijs.

De Muynck (2009) heeft vooral aandacht gevraagd voor Bavincks pedagogische werken. In dit artikel wil ik dat beeld verrijken vanuit enkele andere boeken van Bavinck. Vervolgens kijk ik vanuit een gedachte van Wagenschein naar het vraagstuk van de onbevangenheid van de waarneming bij Bavinck.

In de ontwikkeling die exemplarisch onderwijs doormaakte in Nederland is veel aandacht besteed aan de praktijk van het ontwikkelen en uitvoeren van exempels. Dat is niet toevallig gebeurd. Er zit een concept achter. Exemplarisch onderwijs drijft op een aantal dragende gedachten en stelt bepaalde vraagstukken centraal. Hoe kijk je aan tegen een kind en lerende? Welke fenomenen vind je belangrijk? Wat heeft een leerkracht nodig aan pedagogische sensitiviteit en vakinhoudelijke kennis en vaardigheden? Uiteindelijk kom je bij heel principiële vragen over hoe deze geschapen werkelijkheid in elkaar zit en hoe die zich laat kennen en ervaren. Filosofisch gezien zijn dat ontologische (de zijnsleer betreffende) en epistemologische (de kennisleer betreffende) uitgangspunten. Als christen ben je daar onontkoombaar, met huid en haar, bij betrokken.

Wie was Bavinck?

Om de gedachten op te frissen een paar biografische gegevens. Herman Bavinck (1854-1921) was een vooraanstaand gereformeerd theoloog. Hij was onder andere hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Hij is vooral bekend om zijn vierdelige *Gereformeerde Dogmatiek*. Met name in de tweede helft van zijn leven hield hij zich ook bezig met pedagogiek. Hij schreef daarover boeken en brochures en hield vele lezingen. Ook was hij praktisch betrokken bij scholen, als voorzitter van het Gereformeerd Schoolverband. Hij richtte deze landelijke vereniging van christelijke scholen uit zijn achterban zelf op. Zijn hele leven was hij geboeid door de wijsgerige kant van vraagstukken. Ook zijn historische interesse heeft hij nooit verloochend, integendeel. Graag ging hij terug naar de bronnen. Dat is in vrijwel al zijn boeken te herkennen en zelfs in veel kortere artikelen.³ Hij doordenkt de onderwerpen die hij behandelt tot de bodem. Ik deel de opvatting van De Muynck (2009) dat dit zijn werk ‘een zekere tijdloosheid’ geeft en dat hij ons daarom nog steeds iets te zeggen heeft. Opvallend is ook dat hij in zijn publicaties regelmatig een uiterst praktische insteek laat zien (‘nadere informatie is te bekomen bij de heer’ enzovoort).

Bavinck over waarnemen en denken

Bavinck heeft zich diepgaand beziggehouden met de verhouding tussen ervaring en reflectie. Tussen wat de zintuigen registreren en wat gedacht wordt. Met de vraag hoe deze werkelijkheid gekend wordt en zelfs waarom deze kenbaar is.

Om met dit laatste te beginnen, Bavinck stelt uiteindelijk dat de werkelijkheid zich laat kennen omdat onze Schepper de werkelijkheid buiten ons en ons denken laat corresponderen. Hij fundeert zijn kennisleer in de belijdenis dat God zowel het object als het subject geschapen heeft in een organische relatie. Dit speelt overal in zijn werk een rol. Voor Bavinck staat dit element zo op de voorgrond van zijn gedachtegang dat hij het zelfs in een boekje met overdenkingen over het Heilig Avondmaal noemt:

‘Op natuurlijk gebied is er alleen kennis mogelijk, wijl de rede in ons en de gedachten in de schepping, saam en in wederkerig verband, gemaakt zijn door dat Woord dat in den beginne bij God en zelf God was en door hetwelk alle dingen zijn gemaakt. Een zelfde licht is het, dat het oog en dat de voorwerpen verlicht. Een zelfde licht der kennis straalt in de menselijke rede en in de werken van Gods handen. En dan alleen ziet en kent de mensch, wanneer beide lichtstralen, uit de ééne bron des lichts afkomstig, elkander ontmoeten. Bij U, Heere, is de bron des levens; in uw licht zien wij het licht!’⁴

Bij het leren kennen gaat het waarnemen voorop. Hieronder twee citaten uit twee verschillende boekjes van Bavinck over christelijke wereldbeschouwing en christelijke wetenschap. Die sluiten aan bij de gang van zaken in exemplarisch onderwijs.

‘Daarom neemt alle intellectuele kennis met de zinlijke waarneming haar aanvang. Om kennis te verwerven, verwijst de Schrift den mensch niet naar zijn eigen rede, maar naar de openbaring Gods in al zijne werken.’⁵

‘Roomsche en Protestantsche theologen hebben nooit anders geleerd, dan dat alle kennis des verstands met de zintuiglijke waarneming begint.’⁶

Dialectiek

Bavinck was iemand die zeer genuanceerd dacht en dingen tegelijkertijd helder onderscheidde. Hij ziet de zintuiglijke waarneming dus als primair, zowel chronologisch als logisch. Wat er wordt waargenomen is de ‘openbaring Gods in al zijne werken’. Dat is breed en verwijst in ieder geval naar dat wat wij vaak de natuur noemen, de geschapen werkelijkheid.

Zinnelijke waarneming omvat voor Bavinck de inzet van alle zintuigen. Maar het blijft niet steken bij aanschouwing. Nadat die zintuiglijke ervaring is opgedaan, vindt er reflectie plaats. Er wordt over

nagedacht. Dingen worden met elkaar in verband gebracht en er wordt gewerkt naar het wetmatige, het algemene. Dat wordt ook duidelijk in het volgende citaat, uit een artikel over christendom en natuurwetenschap:

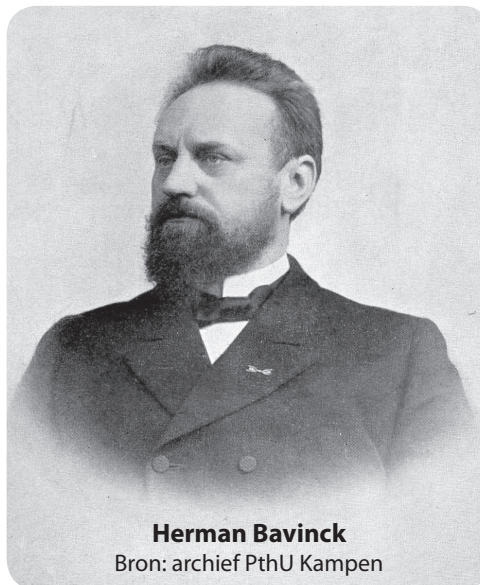
‘Deze natuurwetenschappen dragen dikwerf den naam van exacte wetenschappen, omdat zij in vele gevallen en op een vrij uitgestrekt terrein van het experiment gebruik maken. Maar men heeft daarbij toch te bedenken, dat dit gebruik zijn grenzen heeft, en dat ook de natuurwetenschap niet met

waarneming en experiment kan volstaan. In verband met beide kan zij het denken, de speculatie niet missen, juist omdat zij als wetenschap het algemeene, het wetmatige, het logische in de verschijnselen zoekt.’⁷

Onbevangen ervaren

Onbevangenheid is een kernbegrip binnen exemplarisch onderwijs. Bij de start van een exemplaar wordt een fenomeen gekozen dat in eerste instantie zo veel mogelijk onbevangen tegemoet wordt getreden. Het fenomeen moet zijn eigen verhaal vertellen. Dat verhaal krijgt alleen een kans als alle antennes attent zijn. Een leerkracht is – juist ook door zijn teruggetrokkenheid – maximaal aanwezig in het proces. Hij luistert, stelt vragen (daarin zit subtiele sturing) en vertraagt de tijd. In een voor Wagenschein typerend citaat komt het onbevangen zijn uitdrukkelijk naar voren:

‘Ik spreek dus van natuurverschijnselen die zichzelf ons direct (of op een eenvoudige, inzichtelijke manier bewerkstelligd) waarneembaar tonen; en wel zo, dat wij

Herman Bavinck
Bron: archief PthU Kampen

hen als een tegenover ervaren en op ons laten inwerken zonder vooroordeel of ingrijpen, maar onbevangen, nog niet vastgelegd op een bepaald aspect, hetzij het fysische, het esthetische of enig ander aspect.’⁸

Wagenschein vindt het dus erg belangrijk om zo veel mogelijk te beginnen met het ervaren van de onbemiddelde werkelijkheid en het achterwege laten van vooropgezette ideeën en kennis.

Bavinck en onbevangenheid

Het is interessant om deze opvatting van Wagenschein te vergelijken met wat Bavinck zegt over onbevangen waarnemen. Bavinck is daarover op het eerste gezicht niet heel optimistisch. In zijn *Christelijke wetenschap* van 1904 problematiseert hij de verhouding tussen waarneming en denken.

‘De zinnelijke waarneming is zelve zoo eenvoudig niet, als ze velen toeschijnt.’⁹

Hij zegt zelfs:

‘Met andere woorden wil dit zeggen, dat er geen waarneming in eigenlijken, wetenschappelijken zin plaats hebben kan zonder het denken. Deze werkzaamheid is bij het wetenschappelijk onderzoek drieërlei. Ten eerste stuurt zij de zinnelijke waarneming in eene bepaalde richting, kiest eene bepaalde groep van verschijnselen uit en isoleert die van het wereldgeheel, en abstraheert en combineert de waargenomen verschijnselen.’

Het lijkt erop dat Bavinck terughoudender is over de mogelijkheid van het onbevangen waar te nemen dan Wagenschein. Bavinck vraagt enerzijds nadrukkelijk aandacht voor het recht van de waarneming, van de empirie. Anderszijds nuanceert hij gedecideerd het effect ervan, door de invloed die het denken uitoefent op sturing en selectie van de waarneming.

Verschillende gezichtspunten

Het voorgaande wil niet zeggen dat Wagenschein en Bavinck als het gaat om onbevangen waarnemen per definitie tegenover elkaar staan. Bavinck heeft het immers over de context van de wetenschap en de productie van wetenschappelijke kennis. Hij kijkt daarnaar als theoloog, filosoof en historicus. Wel ook als iemand die tegelijk heel goed, opvallend goed zelfs, op de hoogte is van de actualiteit in de natuurwetenschap. Hij keert zich met zijn opvattingen vooral tegen het verabsoluteren van de empirie door het positivisme. Wagenscheins kader is de natuurwetenschap in haar

beste vertegenwoordigers en het onderwijs. Hij heeft een veel meer pedagogische benadering en spreekt niet voor niets over het ‘op ons in laten werken’. In het geheel van zijn betoog blijkt duidelijk dat hij de factor tijd belangrijk vindt. Haast bederft alles. Het is dan vooral belangrijk het verschijnsel als eerste aan bod te laten komen. Om het te laten spreken en uitspreken, zodat het ‘uitgeluisterd’ wordt. Als deze interpretatie klopt, zit de onbevangenheid daarmee niet zozeer in het afwezig zijn van het denkend (sturend en selecterend) brein van de waarnemende leerling. De onbevangenheid zit dan vooral in het *beleefd* omgaan met het tegenoverliggende natuurverschijnsel. Met dat laatste zou Bavinck het waarschijnlijk wel eens zijn. Al zou hij het begrip onbevangenheid nader willen duiden. Wat vaststaat, is dat hij dat niet afstandelijk, koel, zou invullen:

‘Bij alle leeren is opmerkzaamheid, belangstelling, liefde van noode; onbekend maakt onbemind, men leert slechts kennen in waarheid wat men liefheeft in het diepst zijner ziel.’¹⁰

Tintern Abbey

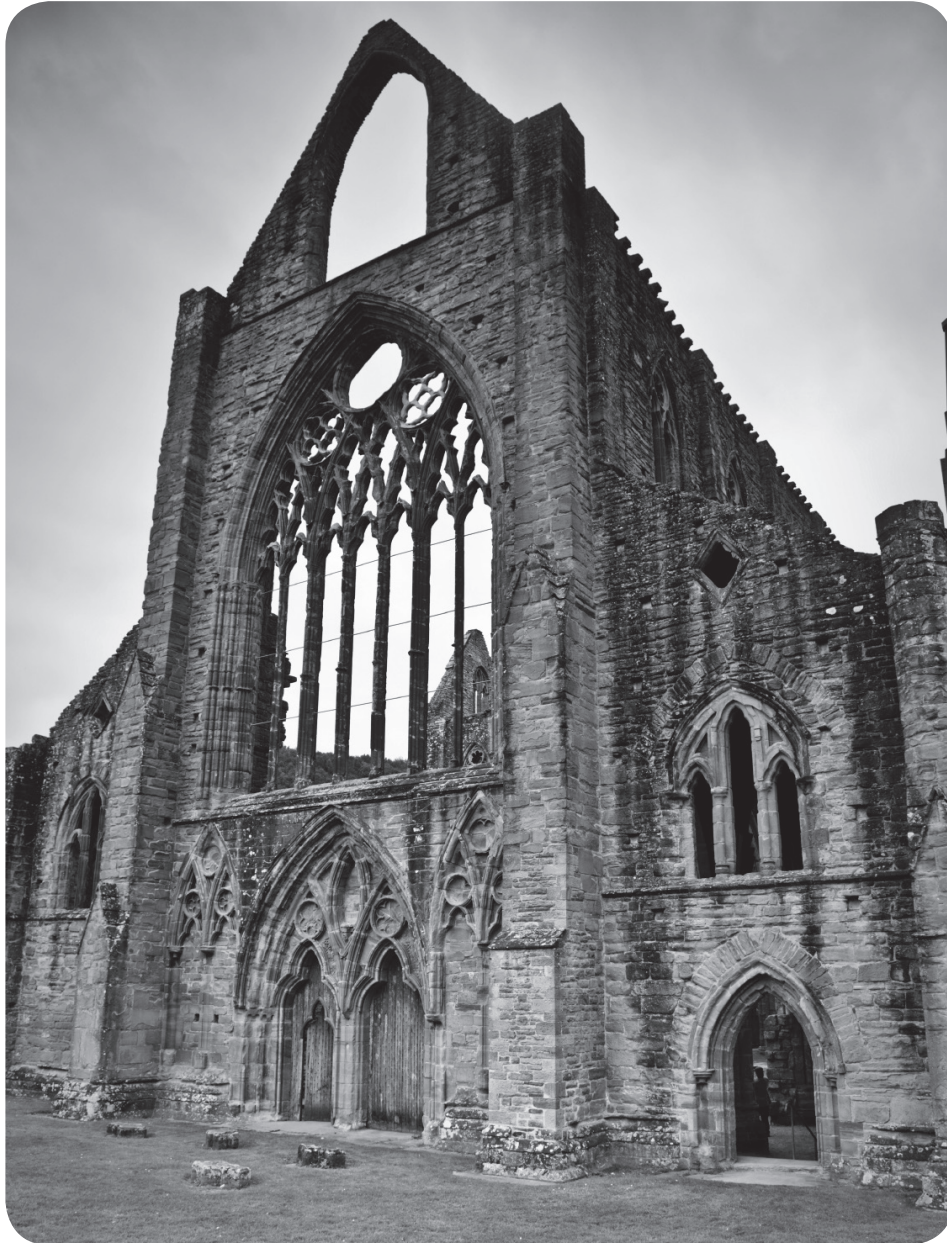
Die opmerkzaamheid, belangstelling en liefde was ook in Tintern Abbey te merken bij de studenten. Dit fenomeen vroeg om onbevangen waarnemen, denken, stapjes terug doen en opnieuw zetten. Een stukje tekst uit het verslag van een student: ‘Als we om ons heen kijken, zien we dat er steeds kleine stukken steen ontbreken in de muur. Het valt ons op dat dit op een heel regelmatige manier is. Waar zou dat voor zijn?’

Dit vraagstuk is nog niet zo eenvoudig. Al denkend, waarnemend, vragend en stukjes informatie vergarend, komen studenten tot een oplossing. Opnieuw uit het verslag: ‘Het blijkt dat de gaten in de muur dienen voor de steigerbouw. De ramen zijn ontzettend hoog en groot. Als er een raam kapot gaat, moet dat gerepareerd worden. Een steiger is echt nodig! Hier werd bij de bouw van de kerk alvast rekening mee gehouden.’¹¹ Een dialectisch spel van waarnemen en denken in de overblijfselen van deze abdij. Zo herkenden we de ‘opmerkzaamheid, belangstelling en liefde’ van de monniken, die er al eeuwen geleden zijn weggestuurd.

Piet Murre is manager van de lerarenopleidingen voortgezet onderwijs bij Driestar Hogeschool.

Noten

¹ Met dank aan Jan Veldman, die mij als mededeelnemer in 2006 nader inwijdde in de geheimen van exemplarisch onderwijs.

Tintern Abbey

² Muynck, B. de (2009). 'Licht en Logos. De betekenis van Herman Bavinck voor exemplarisch onderwijs'. *Artificium*, 2.

³ Zie bijvoorbeeld zijn Stone lezingen. Bavinck, H. (1908). *Wijsbegeerte der openbaring*, Kampen: Kok.

⁴ Bavinck, H. (1901). *De offerande des lofs, overdenkingen voor en na de toelating tot het Heilige Avondmaal*, Kampen: Kok, p. 24.

⁵ Bavinck, H. (1904a). *Christelijke wereldbeschouwing*, Kampen: Bos, p. 18.

⁶ Bavinck, H. (1904b). *Christelijke wetenschap*, Kampen: Kok, p. 18.

⁷ Bavinck, H. (1921). 'Christendom en natuurwetenschap', in *Verzamelde opstellen*, Kampen: Kok, p. 89.

⁸ Wagenschein, M. (1976). *Rettet die Phänomene!*, <http://home.arcor.de/physik-kiste/texte/phaenomene.pdf>,

geraadpleegd op 21 januari 2011. '*Ich spreche also von Naturscheinungen, die uns unmittelbar (oder auf einfache, durchschaubare Weise vermittelt) sich selbst sinnhaft zeigen; und zwar so, daß wir sie als ein Gegenüber empfinden und auf uns wirken lassen noch ohne Vorurteil und Eingriff, auch wir also unbefangen, noch nicht festgelegt auf einen bestimmten Aspekt, sei es der physikalische, der ästhetische oder sonst einer.*'

⁹ Bavinck, H. (1904b). *Christelijke wetenschap*, Kampen: Kok, p. 36.

¹⁰ Bavinck, H. (1901). *De offerande des lofs, overdenkingen voor en na de toelating tot het Heilige Avondmaal*, p. 26.

¹¹ Bosselaar, L. et al. (2006). Verslag van de studieweken met de Cisterciënzerabdij te Tintern (Wales), Gouda, ongepubliceerd verslag Driestar Hogeschool, p. 3.